

HÖGSKOLAN
I SKÖVDE

*En gestalt,
många berättelser*

EN VÄNBOK TILL LARS-ERIK BERG

REDIGERAD AV JESSICA MJÖBERG OCH ANETTE LUNDIN

HÖGSKOLAN I SKÖVDE, INSTITUTIONEN FÖR TEKNIK OCH SAMHÄLLE

En gestalt, många berättelser

En vänbok till Lars-Erik Berg

Redigerad av Jessica Mjöberg och Anette Lundin

Högskolan i Skövde
Institutionen för teknik och samhälle

Högskolan i Skövde
Box 408, 541 28 Skövde

©Författarna, 2012
Foto: Thomas Harrysson
Tryck: Runit AB
ISBN 978-91-637-0474-1

Där tran(s)orna slutar dansa

Facebook och den andres automatisering

Martin Berg

1.

I slutet av september 2007 stegade jag in på Sociologiska institutionen i Lund för att, som traditionen bjuder, lägga fram ett första utkast av min doktorsavhandling på slutseminarium. På plats fanns betygsnämndens ledamöter för att under närmast ritualiserade former dela med sig av kritiska reflektioner och ingjuta ett visst mått av välbehövlig oro inför den stundande disputationsakten. Seminarierummet var till brädden fyllt och jag minns att atmosfären andades spänning, förväntan och ett visst mått av oro. Seminariet förflöt som planerat och när vi efteråt gick för att ta ett gemensamt glas var den tidigare känslan av nervositet ett minne blott. Sällan hade jag promenerat genom Lundagård med en sådan känsla av framtidstro och när Lars-Erik Berg en stund senare bjöd in mig att delta i ett antologiprojekt som skulle kretsa kring George Herbert Mead, tyckte jag mig kunna konstatera att avhandlingsutkastet nog skulle kunna växa till sig och klara sig genom nålsögat när det väl var dags för disputation.¹ Kort efter detta seminarium fick jag ett brev från Lars-Erik Berg där han skriver: ”[d]et skulle vara smakligt med en [M]eadanalys av tran(s)ornas väsen” och vidare förklarar hur en av de transvestiter (eller transaktörer som de där benämndes) som kommer till tals i min avhandling eggas hans fantasi: ”Jag kan tänka mig att Leigh, när han/hon dansar, gör det lika mycket som en trana, som en transa, som en man, som en kvinna. Det vore häftigt att se.” (Personlig kommunikation, 2007-09-29).

I stunder som denna tas förslag från betygsnämndens ledamöter på största allvar; deras roll är trots allt ett mellanting mellan orakel och bödel. Efter att ha ansträngt mig för att i bästa möjliga mån städa bort andra slags

¹ Disputationsakten blev framgångsrik och arbetet med detta kapitel har möjliggjorts av finansiering från Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond.

putslustigheter och överdrivet komplicerad metaforik från ett manuskript som började anta avhandlingens form och språkdräkt var det med ett stort mått av osäkerhet som detta förslag mottogs. Inte bara var jag osäker på hur tranor dansade utan jag ställde mig också frågande inför hur pass frikostigt fantasifull en tolkning av ett empiriskt material kunde tillåtas vara. Plötsligt befann jag mig sökandes efter information om hur tranor dansar, men kunde inte ens i min vildaste fantasi förstå vad dans – minst av allt den typ som tranor engagerar sig i – hade att göra med min avhandling. Min ambition var i avhandlingen att få till stånd en teoretisk dialog mellan George Herbert Mead (1934; Mead 1982, s. 17) och Judith Butler (1990, 1993) med transvestiters självpresentationer och dagböcker som utgångspunkt och gemensamt samtalsämne.

Det var först några år senare – i en helt annan tid och ett annat sammanhang – som bitarna till slut föll på plats. Jag lyssnade på Robyns ”Dancing on my own” och kom plötsligt, konstigt nog, att tänka på de rader som Lars-Erik Berg hade skickat till mig. Textraderna i Robyns låt tycktes vara den absoluta motsatsen till den tranornas dans som han hade uppmärksammat mig på: ”I'm in the corner, watching you kiss her /.../ I'm right over here, why can't you see me /.../ I'm giving it my all, but I'm not the girl you're taking home /.../ I keep dancing on my own”. Tranorna dansar aldrig för sig själva utan tycks, vid närmare eftertanke, snarare dansa både med och mot sina (potentiella) partners på ett sätt som låter hopp och flaxande vingar ligga till grund för en ömsesidig anpassning. I motsats till vad som gäller för tranorna, verkar Robyns dans relatera till en partner med ett visst mått av distans; hon tycker sig vara ”någon” även utan den andre som i henne framkallar någon form av social respons. Med risk för att göra en lika frikostigt fantasifull tolkning som Lars-Erik Berg gav prov på i ovan nämnda korrespondens, tycks det mig som om hon inte bara dansar på egen hand utan också med sig själv. Är en sådan dans egentligen möjlig och vad händer med den som dansar när partnern intar olika grader av närhet eller distans? Går det att föreställa sig att någon form av förändring i självet framväxer därur eller är det helt enkelt en fråga om att människans absoluta bundenhet till den andre för tillfället glöms bort?

Det var inget enkelt företag att förstå vad Lars-Erik Berg hade för avsikter då han uppmärksammade mig på tranornas dans. Var det fråga om att peka på hur en viss typ av sociala relationer upprättas och utvecklas inom ramen för en spelplan? På ett sätt som påminner om hur tranorna samlas på

en väl avgränsad arena för att bjuda upp till parningsdans kan den del av nätet som jag studerade i min avhandling förstås. Det var fråga om en nätgemenskap med ett tydligt syfte och med skarpt markerade gränser. Kanske är det möjligt att förstå denna skådeplats som annorlunda än den Robyn har i åtanke då hon sjunger om sin dans i ensamhet; vi har att göra med ett exempel på en rörelse från det kollektiva till det individuella; från den andres synlighet till dess osynlighet. Oavsett hur dessa två slags danser bäst bör förstås i relation till varandra tycker jag mig se hur denna rörelse från tranors till Robyns dans på sätt och vis är analog med en helt annan typ av rörelse; nämligen den förändring som nätet har genomgått under senare år. Det är en rörelse som i stora drag har fått såväl spelplanen som ”medspelaren” (eller dansgolvet och dansaren, om man så vill) att i högre grad framstå som oklara. En sådan gränsupplösande förändring väcker en rad frågor i relation till såväl Lars-Erik Bergs underfundiga kommentar till min avhandling som den socialpsykologiska förståelse av självets dynamik som däri kom att utvecklas och tecknas. Dessa frågor har legat till grund för föreliggande text som emellertid varken handlar om tranor, transor eller dans. Avsikten med detta kapitel är snarare att i ljuset av George Herbert Meads förståelse av det sociala självets dynamik och problematik, närmare granska några av de förändringar som nätet har genomgått. Meads socialpsykologi är i grunden relationell och, bör tilläggas, dialogisk i så måtto att dess grundläggande byggstenar utgörs av kommunikativt utbyte mellan såväl som inom aktörer. Att närma sig nätet från en sådan utgångspunkt utgör inte bara en fruktbar strategi för att bättre förstå de socialpsykologiska implikationer som dess förändring har fört med sig, utan bidrar därtill att fylla ett viktigt analytiskt tomrum som har uppstått i kölvattnet av samtida ansträngningar att förstå och begreppsliggöra nätet och dess sociala dimensioner.

En avgörande poäng i Meads förståelse av det sociala är att han inte förutsätter vare sig medvetande eller aktörskap som den sociala interaktionens förutsättning. Snarare pekar han på det motsatta förhållandet; medvetandet slår rot i sociala interaktioner och når sin fulla prakt i framväxten av det sociala självets. Som tydligast framstår Meads tankemodell då han hävdar att “the whole (society) is prior to the part (the individual), not the part to the whole; and the part is explained in terms of the whole, not the whole in terms of the part or parts” (Mead, 1934, s. 7). Även om detta är en fullt fungerande tankemodell, har det tidigare visats att

den lider brist på strukturkänslighet och inte i tillräckligt hög grad lyckas fånga den maktrelaterade komplexitet som är vidhäftad det sociala (Berg, 2008). Dessa problem till trots erbjuder Mead ett sätt att resonera kring självet och dess dynamik som en dialogisk relation mellan dess två aspekter: jaget (självet som kännare) och miget (självet som känt). En för Mead avgörande tanke är att självet grundstruktur etableras genom övertagandet av den generaliserade andres attityd för att senare vara försatt i en livslång vidareutveckling uppbytt av ett slags intern konversationsprocess. Dessa två självet aspekter har en besynnerlig relation till varandra och Mead menar att jaget utmärks av ett nyckfullt, kreativt, okontrollerat och impulsivt handlande, medan miget antas vara grundlagt i "the organized set of attitudes of others which one himself assumes" (Mead, 1934, s. 175). En sådan förståelse av självet föreslår att individens möjlighet att agera och vara "någon" har sin grund i det omgivande sociala sammanhanget och att kraften att agera på så sätt alltid bärs upp av relationen till den andre. Med tanke på att Meads förståelse av självet dynamik närmast förutsätter att individens möjlighet att agera och tänka är avhängig det omgivande sociala sammanhanget, torde de förändringar som nätet har genomgått ha fått mer omfattande konsekvenser än vad som annars uppmärksammas. I vilken mån kan (delar av) det sociala rummets förändrade karaktär antas bidra till en förändring av de aktörer som verkar inom och möjliggörs av dessa gränser?

2.

Under senare år har nätets utveckling fört med sig att villkoren för kommunikation och social interaktion har förändrats i en rasande fart. I takt med denna raska utveckling har ett antal fundamentala karakteristika hos nätgemenskaper kommit att förskjutas och i huvudsak har detta sin orsak i framväxten av sociala nätverkssajter (såsom exempelvis Facebook) och de föreställningar som har kommit att omgärda dessa. Nätet har sedan länge varit föremål för uttolkningar präglade av utopiska föreställningar och redan i ett tidigt skede kom science-fiction och metaforiska figurer som "cyberspace" (Gibson, 1984) att spela en viktig roll för hur den nya tidens sociala rum gestaltades. I sin översikt av nätforskningens korta men nyansrika historia hävdar Barry Wellman (2004) att nätet, i sin barndom, förstods som ett teknologiskt underverk med möjlighet att inte bara förändra världen från grunden utan också möjliggöra en global anslutbarhet varigenom kommunikation och interaktion skulle kunna friställas från de

begränsningar som tid och rum vanligtvis utgör. Med en tydlig faiblesse för kroppslöshetens möjligheter och det socialas obundenhet blåste teoretiker som Howard Rheingold (1995), Sherry Turkle (1995) och Michael Benedikt (2000/1991) liv i futuristiska föreställningar om nätet som ett möjligheternas rum. Inramade av begrepp som "cyberspace" och "virtuell verklighet" pekade dessa föreställningar på "an apparently anti-spatial world where digital streams of information, data, images and video /.../ seemed to operate like some giant 'nervous system' for the planet" (Graham, 2004, s. 7). Det sociala livet "online" antogs sålunda stå i bjärt kontrast till vardagslivet "offline" och med hoppfulla önskningar om att på teknologisk väg möjliggöra nya sociala former, positionerades kroppslig rumslik närhet som både ovälkommen och ändamålslös. I det avseendet kom det skrivna ordet att överta kroppen som yttersta medierande mekanism genom att, som Brenda Danet (1998) uttrycker saken, fungera som en mask i det sociala samspelet. Med tanke på att det skrivna ordet fungerade som kontaktyta mellan nätgemenskapens interagerande individer såväl som en gränssyta mellan online och offline, kom självpresentation och social interaktion att anta annorlunda former än vad som erbjuds i vardagslivet offline. Med det skrivna ordets hjälp kunde en distans upprättas mellan vardagslivets kroppslighet och de lekfulla sociala skeenden som "dansar" fram på flimrande skärmar. Med tanke på denna möjlighet att, med stor precision styra intryck och planlägga sociala handlingar, kom tidiga uttolkningar av nätgemenskaper att fokusera gränssnittets filtrerande och rumslika karaktär som närmast fungerade som ett "ambiguous borderland between human and technology" (Sundén, 2002, s. 80).

Tiden kom snart ikapp denna första euforiska tidsålder och i ökande grad begreppsliggjordes nätet som ett fenomen inbäddat i vardagslivets aktiviteter. En viktig aspekt av denna förskjutning har tvivelsutan sin grund i det faktum att antalet uppkopplade människor ökade och att nätet därigenom började användas av en bredare skara människor snarare än, som tidigare hade varit fallet, av dem med någon form av specialintresse och/eller påtaglig teknisk kunskap. Dessa sociala och demografiska förändringar till trots var det vid denna tidpunkt inte möjligt att konstatera det lekfulla nätets fullständiga och oåterkalleliga död. Vad som emellertid skedde var att den tidigare förutsatta gränsen mellan online och offline började luckras upp och flertalet forskare rörde sig i riktning mot att förstå social interaktion online som en integrerad del av vardagslivet offline

(Bakardjieva, 2005; Wellman & Haythornthwaite, 2002). I takt härmed började nätet inta en närmast infrastrukturell position och i vissa avseenden utmanade den sociala organiseringen online sin motsvarighet i vardagslivet offline. Till följd därav började tanken om det digitala livet som något från vardagslivet väsensskilt att överges och fokus försköts istället mot individen och hennes eller hans sociala nätverk. Wellman menar att en viktig lärdom under denna tid var att "[t]he Internet is helping each person to become a communication and information switchboard, between persons, networks, and institutions" (Wellman, 2004, s. 127). Denna tanke kastar ljus över hur talet om nätet under ett knappt decennium förändrats från ett fokus på rumsliga karakteristika till instrumentella och i viss mån institutionella egenskaper (Berg, kommande).

Till skillnad från tidigare typer av nätgemenskaper som lät användarna att under pseudonym konstruera en fantasifull karaktär och med den engagera sig i ett lekfullt umgänge, till synes åtskiljt från vardagslivets plågoandar, började en ny typ av nätbaserade sociala rum att växa fram. Företrädesvis utgörs dessa av sociala nätverkssajter vars framväxt, enligt Boyd och Ellison (2007) markerar ett tydligt skifte i hur nätgemenskaper organiseras socialt. Till skillnad från tidigare typer av nätgemenskaper, som närmast genomgående var tematiskt organiserade, präglas sociala nätverkssajter av möjligheten att skapa en publik eller semipublik personlig profil varmed det är möjligt att inte bara visa upp sig själv utan därtill ens personliga sociala kontakter. Dessa förändringar, för vilka Facebook kan sägas utgöra det mest illustrativa exemplet, förde inte bara med sig ett ökat fokus på individen som sådan utan bidrog också till att praktiker förknippande med självpresentation blev tydligt förbundna med andra individer och deras aktivitet. Uttryckt annorlunda kom den andre, bokstavligen talat, att inkluderas i denna process och på det viset är jaget inte enbart något som enbart kan erfaras som ett "mig" utan i allra högsta grad därtill som ett "du". När Mead resonerar kring självets dynamik ges den andre alltid en implicit plats men när dessa processer överförs till det sociala sammanhang som frodas i sociala nätverkssajter antar denna närvaro explicita former. Individen kan förvisso inte känna sig själv genom annat än ett mig, men i denna situation kommer såväl ett "du" som ett "hon", "han" och kanske "de" (och, som William James (1890) skulle ha velat tillägga, ett "hennes", "hans" och "deras") att fylla en avgörande funktion.

Möjligheten för andra individer att bläddra igenom ens sociala nätverk är en viktig aspekt eftersom sociala nätverkssajter företrädesvis används för att upprätthålla och underhålla sociala relationer som på ett eller annat sätt har initierats i vardagslivet offline (Ellison et al., 2007). I kontrast till tidigare typer av nätgemenskaper som i någon mån fungerade som en lekage eller som ett från vardagslivet åtskilt socialt rum där interaktioner inte nödvändigtvis hade en koppling till någon form av social relation offline, utgör sociala nätverkssajter ett slags personcentrerade nätverk vars syfte är att artikulera och synliggöra ens sociala nätverk. Detta synliggörande och inkluderande av andra personer i ens självpresentation bidrar till framväxten av latenta sociala relationer som lägger grunden för en sammanlänkning av individer som annars inte med samma lätthet skulle knyta an till varandra (Haythornthwaite, 2005). Denna ökade personcentrering och dess tydliga koppling till vardagslivet offline bidrar till att sociala nätverkssajter skiljer sig radikalt från de digitala lekagor som utgör dess föregångare och som tydligast illustreras detta av att tidskriften Time Magazine 2006 utnämnde årets person till "Du" (Han, 2010). Givetvis var detta ett sätt att peka på de individualiseringsprocesser som tydliggörs genom nätets utveckling, och det "du" som utsågs till årets person kan svårligen förstås som ett du invävt i dialogisk relation utan snarare, som den populärvetenskapligt orienterade uttolkaren av sociala medier Eric Qualman skriver, "[i]t's all about me, me, me" (2009, s. 43).

3.

När Manuel Castells hävdar att den sociala webben av idag kan förstås som ett "cluster of technologies, devices, and applications that support the proliferation of social spaces on the Internet" (Castells, 2009, s. 65) förefaller det vara värt att stanna upp och fråga vad för slags sociala rum det förutsätts vara fråga om. Det är uppenbart att dessa rum skiljer sig radikalt från vad som en gång i tiden förknippades med nätbaserad kommunikation och interaktion. Ett talande exempel på detta möter vi hos Sherry Turkle (1995) som i en tidig studie av nätgemenskaper pekade på att deras tjusning i hög grad är en fråga om möjligheten att leka med såväl sin egen som andras hemmasnickrade identiteter. Hennes förståelse av nätgemenskaper positionerar dem i det närmaste som ett slags lekens, förberedelsens och, framförallt, förändringens rum. Förvisso menar hon att dessa rum har tydliga kopplingar till vad som försiggår i vardagslivet, men denna koppling

är uteslutande begränsad till det egna livet och till de interna konversationer som utgör självets grundläggande struktur. I kontrast till detta slags förståelse har vi idag att göra med sociala nätverkssajter som kan förstås i termer av sociala rum vari aktiviteter såsom delning, sorterande och kategorisering av olika slags data premieras och som senare utgör underlag för social interaktion (Beer & Burrows, 2007). Den avgörande skillnaden är att de aktörer som förväntas engagera sig i dessa handlingar är av olika karaktär; även om såväl nätgemenskaper som sociala nätverkssajter relaterar till vardagslivets sociala skeenden så sker det på olika villkor i och med anonymitetens tvära upphörande. Uttryckt annorlunda har vardagslivet hunnit ikapp nätets utveckling och idag går det svårligen att förstå nätgemenskaper som hjälpmedel för interaktion och självpresentation på andra villkor än vad vardagslivet har att erbjuda; det går inte längre att synas utan att bli igenkänd. Med tanke på det sociala nätverkets karaktär har vi därmed att göra med ett ”du” som på närmast automatisk väg integreras i ett ”mig”, men frågan är om detta inkluderande har fört med sig en förlust av ett helt annat ”du”, nämligen det som utgör föremål för dialog och interaktion.

Att anonymitetens tidevarv en gång för alla hade tyckts gått i graven kan självfallet inte sägas ha skett i ett socialt vakuum utan måste snarare ses som symptomatiskt för de sociala strömningar som i övrigt präglar dagens samhällsklimat. Det är uppenbart att dessa förändringar inte bara handlar om teknologiska landvinningar utan snarare om något som också bör betraktas i ljuset av mer övergripande individualiseringsprocesser och den förlust av gemensamma referenspunkter som växer fram i deras kölvatten. Ett exempel på en sådan förståelse möter vi hos Jodi Dean som, med utgångspunkt i psykoanalytisk teoribildning, vill göra gällande att sociala nätverkssajter fångar användarna i ”intensive and extensive networks of enjoyment, production, and surveillance” (Dean, 2010, s. 3f.). Hon benämner dessa processer *kommunikativ kapitalism* vilket är att betrakta som en ekonomisk-ideologisk form av kapitalism som är intimt sammankopplad med det slags reflexiva modernitet som har beskrivits av teoretiker som exempelvis Ulrich Beck, Anthony Giddens och Scott Lash (1994). Dean tar sin utgångspunkt i Slavoj Žižeks (1997) tanke om att denna reflexiva modernitet för med sig en avmattning i det symboliskas effektivitet. På grund av en ökad osäkerhet vad gäller symbolers och föreställningars giltighet, vill Dean göra gällande att det numera är svårt att

med säkerhet skapa en förståelse för de mest grundläggande av (det sociala) livets aspekter; ny information tillkommer ständigt och sprids med en ökande hastighet. Denna uppluckring av traditionella auktoriteter för med sig att symboler och relationer är försatta i konstant förändring och blir föremål för omvärdering. En symbolisk instabilitet av detta slag får som konsekvens, menar Dean, att var och en utvecklas till en nod i det kommunikativa och informationella surrande som präglar vår samtid. Framväxten av en sådan digitalt medierad men strukturellt närd solipsism betyder att "[t]he contemporary setting of electronically mediated subjectivity is one of infinite doubt, ultimate reflexivization" (Dean, 2010, s. 6). I det avseendet är rörelsen mellan tranornas och Robyns dans inte bara analog med nätets förvandling i betydelsen att ett dansgolv har bytts ut mot ett annat. Än viktigare tycks det vara att taktpinnen har överlämnats från det kollektiva till det individuella och det är uppenbart att tidens tempo går i en säreget komplex takt. Frågan är om något har gått förlorat i denna rörelse från gemenskap till individualitet, från rum till instrumentalitet. Vilken betydelse får dessa förändringar för självet kontinuerliga omvandling och utveckling?

Sociala nätverkssajter förefaller gå hand i hand med ett slags nätets avmystifiering och med dess fokus på instrumentella möjligheter hamnar betydelsen av det sociala rummets karaktär i skymundan. Frågan är därför om någon form av digital järnbur växer fram parallellt med att nätgemenskaper förstås som verktyg för vardagslivet snarare än ett möjligheternas rum. Även om rörelsen från tematiskt organiserade gemenskaper till personcentrerade nätverk är viktig, får det aldrig glömmas att ett exklusivt fokus på intentionell användning av den här typen av sociala nätverkssajter tenderar att förminska betydelsen av de medierande mekanismer som är involverade i detta sammanhang och deras möjlighet att kodifiera, begränsa och reglera den sociala interaktionens innehåll. Till skillnad från äldre tiders nätgemenskaper, bygger sociala nätverkssajter på en informationsdriven strukturering där algoritmer bearbetar den information som genereras av användarnas aktivitet och interaktion. Denna typ av strukturerande element utgör hjärtat i sociala nätverkssajter och fungerar som en motor för den personligt anpassade upplevelse av det sociala som de sägs erbjuda. Närvaron av sådana mekanismer förändrar inte bara den sociala situationens karaktär utan pekar dessutom på att vi inte längre har att göra med ett socialt rum som företrädesvis är grundat i det grafiska

gränssnittet utan snarare med ett slags automatiserade mekanismer som många gånger tros kunna erbjuda ett vetande som är bättre än vad vi någonsin själva skulle kunna uppbringa. I det avseendet har vi att föra med ett slags "vetandesystem" (Beer & Burrows, 2007; Thrift, 2005) som är intimt sammanvävt med det klimat som präglar dagens kommunikativa kapitalism. Vissa forskare, till exempel Robert W. Gehl (2011), utvecklar denna tanke och menar att det samtida nätets karakteristika i själva verket är fråga om ett slags exploateringsteknik som tvingar användare att engagera sig i social interaktion och informationsdelning för att därigenom tillhandahålla personlig information som senare kan ligga till grund för riktad marknadsföring. Den här typen av informationssamlade mekanismer gör att sociala nätverkssajter stundtals ger uttryck för ett vetande som överskrider sina användares förmåga och kanske även lust. Ett talande exempel på detta är att Facebook med jämna mellanrum föreslår till vilka individer en kontakt rimligtvis bör upprättas. Med för användaren väl hemlighållna algoritmer kalkyleras det om vem en användare "är" i relation till hennes eller hans sociala nätverk och som om det inte vore nog låter Facebook sin allra heligaste algoritm "EdgeRank" – som Jason Kincaid (2010) i bloggen TechCrunch beskriver som "the secret sauce that makes Facebook's News Feed tick" – bestämma vilka "objekt" och relationer som ska inkluderas i det dagliga sociala flödet. Med andra ord tycks det vara fallet att de sociala relationer, flöden och utbyten som medieras av Facebook på ett eller annat sätt struktureras av ett bakomliggande och för användaren otillgängligt system. "Code is law", skrev Lawrence Lessig (1999, s. 6), och när tanken om nätet som ett socialt rum inte helt lämnas därefter framstår dessa programmerade algoritmer närmast som sociala strukturer med förmåga att på ett eller annat sätt inverka på, inte bara individers handling, utan därtill själva den sociala dynamik som deras jag är invävt i och resultat av.

När den sociala situationen förändras på detta sätt är det avgörande att fundera över vilka konsekvenser detta kan få för individen, inte minst med tanke på att självet, sådant det teoretiseras av Mead, är intimt förbundet med, för att inte säga strukturerat av, den andres aktivitet. I det föregående klargjordes att övertagandet av den generaliserade andres attityd är en för självets kontinuerliga omvandling avgörande process. Ett sådant roll-övertagande är alltid något som i olika avseenden "filtreras" genom individens (socialt möjliggjorda) tankevärld och i det avseendet är denna

anpassning till (och förståelse av) den generaliserade andre i allra högsta grad en process som föregås av en individuell självreflektion eller, för att använda ett av Meads begrepp, en intern konversation. "The generalized other for any particular individual", noterar Miller (1973, s. 53), "may be what he believes to be the objective perspective" och detta är ett relativt oproblematiskt företag i ett socialt sammanhang som är fritt från strukturerande element och medierande aktörer (och därmed något som endast är teoretiskt tänkbart). När sociala nätverkssajter som Facebook träder in som aktörer i det sociala sammanhanget förskjuts relationen till den generaliserade andre i och med att det inte längre är fråga om att förståelsen av denne tar sin utgångspunkt i individens föreställningsvärld och interna konversation utan fallet är snarare att en främmande mekanism övertar den taktpinne som anger det sociala livets dagliga rytm. I någon mån är dessa funktioner fascinerande och presenteras inte sällan som möjliggörande ett slags kognitivt överflöd (se exempelvis Shirky, 2010). Oavsett om ett sådant överflöd kommer till stånd eller ej är det på sin plats att fråga vilka konsekvenser detta slags mekanismer får för det sociala självet. En avgörande aspekt av denna problematik är att algoritmer får en funktion i det sociala som på sätt och vis bidrar med att kontinuerligt re-konstruera det sociala sammanhang i vilket vi lever våra liv. Frågan är emellertid i vilken mån sådana mekanismer hjälper eller stjälper det sociala självens utveckling. En rimlig tolkning är att de leder till ett visst mått av förfrämligande eftersom individens övertagande av den generaliserade andres attityd plötsligt är en fråga om att lyssna snarare än fråga. Vad blir utkomsten av att dessa mekanismer smeker människan medhårs och vad händer, för att metaforiskt använda ett av Slavoj Žižeks favoritexempel, när tevens burkade skratt inte bara skrattar i vårt ställe utan rent av åt oss? Žižek påpekar att det burkade skrattet och liknande företeelser frammanar en "situation in which the object itself takes from me, deprives me of, my own passive reaction of satisfaction (or mourning or laughter), so that it is the object itself which 'enjoys the show' instead of me" (Zizek, 1997, s. 144). Det är så klart enklare att någon agerar i ens ställe men vi bör reflektera över vad detta innebär. Kanske är det, som Žižek skriver i samma text, att dessa mekanismer "deprive us of our passivity, of our authentic passive experience, and thus prepare us for the mindless frenetic activity" (Zizek, 1997, s. 159).

Dessa tankegångar kan exemplifieras med de resonemang som förs i en av Svenska Dagbladets artikelserier där ett dussin artiklar ägnas åt att resonera kring ”vad vi gör på Facebook – och vad ‘Fejan’ gör med oss” (Lagerblad, 2010). Redan den inledande artikelns ingress får ögonbrynen att höjas eftersom det tycks förutsättas att Facebook inte bara är föremål för ett instrumentellt användande utan därtill antas besitta någon form av aktörskap med kraft att, hur märkvärdigt det än förefaller, agera mot och med dess användare. I samma artikel hävdas det vara fallet att Facebook tillfredsställer en uppsättning behov som inte främst menas ha ett samtida ursprung utan snarare antas vara ”djupt rotade i våra stenåldershjärnor”. Att upprätta sociala relationer till andra människor – inte minst genom till synes trivial kommunikation – förmodas vara en avgörande mänsklig karaktäristik; människan behöver tillgång till information om vad som händer i hennes sociala nätverk, vilka relationer som har upprättats eller avslutats och vad dess olika aktörer har för sig. I linje med många andra populärvetenskapliga försök att uttolka betydelsen av sociala nätverkssajter, förflyttas fokus hastigt och med glädje till apornas värld, varvid det förklaras att sådana interaktioner som vid en första anblick framstår som ytliga, i själva verket fyller en viktig relationsbyggande funktion. Motsvarigheten till apornas plockande och kliande hävdas vara det mänskliga skvallret och för att låta detta frodas förefaller Facebook och liknande sociala nätverkssajter passa människan som hand i handske.

Att återvända till förhistoriska tidsåldrar i människans evolution eller att peka på grundläggande mänskliga behov är vanligt förekommande när ansträngningar görs att förstå hur det kommer sig att människor ägnar tid, kraft och energi åt aktiviteter som vid en första anblick kan framstå som meningslösa eller åtminstone triviala. Trots att vi har att göra med en typ av medier som används för att upprätta och/eller underhålla sociala relationer är det vanligt att dess betydelse ringas in med referens till människans förhistoriska ursprung hellre än till en samtida social kontext. Istället för att betrakta mänskliga behov, önskningar, begär och drömmar som socialt, kulturellt och, i viss mån, strukturellt genererade tas flykten till det till synes säkra och lätthanterliga. Förklaringar av sådan art tenderar att bortse från den grundläggande socialpsykologiska insikten att en människas möjlighet att agera och få social handling till stånd står i beroendeförhållande till den situation i vilken hon eller han är situerad och raderar dessutom all

möjlighet att förstå i vilken mån det sociala rummets karaktär har en i allra högsta grad strukturerande funktion.

4.

Trots att tjuvningen i sociala nätverkssajter ofta beskrivs med referens till djupt liggande behov och begär, har det ofta antagits att den här typen av sajter främjar en interaktivitet av sällan skådat slag. I en artikel med den underfundiga titeln ”Interactivity is evil!”, kommenterar Kylie Jarret (2008) dessa antaganden och vill göra gällande att interaktivitet, sådant begreppet oftast används, förutsätter ett subjekt med utvecklat aktörskap och med en förmåga att agera oberoende av den situation i vilken hon eller han är situerad. Hennes iakttagelse pekar på en viktig men sorgligt underteoretiserad aspekt av sociala nätverkssajter som inte sällan glöms bort till förmån för mer skojfriska uttolkningar där den sociala och politiska verkligheten hamnar i skymundan. Sociala nätverkssajter är konstruerade på ett sätt som tvingar eller i alla fall uppmuntrar dess användare att engagera sig i informationsdelning och social interaktion. Denna uppmaning att agera och interagera är emellertid inte något som leder till fria handlingar utan snarare är det fråga om att agera i linje med det handlingsutrymme som systemet i fråga tillhandahåller och i relation till de sociala mekanismer på vilka det bygger. Med andra ord är den höga graden av interaktivitet närmast resultatet av processer som tvingar fram en interaktivitet och med tanke på att sociala nätverkssajter ingalunda är obundna rum utan snarare intimt sammanvävda med det samtida kapitalistiska samhället vill Jarret förstå denna aktivitet som relaterad därtill. På ett sätt som påminner om Jodi Deans teoretiserande av kommunikativ kapitalism, upprättar Jarrett en relation mellan den ideologiska karaktären i det samtida kapitalistiska samhället och uppfattningen om interaktivitet som ett slags förutsättning för den nya tidens nätgemenskaper. På den vägen hävdar Jarrett att den spridda föreställningen om nätet som en katalysator för interaktiva praktiker och som möjliggörande en arena för produktion och konsumtion av användargenererat innehåll måste ifrågasättas. I motsats till en sådan förståelse vill hon göra gällande att denna tanke om interaktivitet inte erbjuder mycket mer än en kontingent frihet som mer eller mindre binder aktörer vid det omgivande samhällets strukturer och institutionella praktiker.

Mycket har hänt sedan chimpansernas tidevarv och det är min övertygelse att samtidens sociala strömningar och deras historiska rötter

tillsammans med de nätbaserade rummens specifika unicitet har mer att säga oss om betydelsen av nätets innebörd än vad chimpansernas umgängesformer kan tänkas bidra med. Med detta sagt menar jag inte att det sociala i bred bemärkelse ska förstås som oviktigt utan snarare att det sociala aldrig kan förstås som ett neutralt eller givet och självklart faktum. Oavsett vad vi gör och med vilka verktyg eller teknologier det görs så är vi alltid i en position där vi, som Slavoj Žižek (1997) föreslår i samband med sin diskussion av nationella skillnader i utformningen av toalettstolar, står med ideologi upp till knäna. Det vi upplever som självklart eller som grundläggande behov kan därmed inte lösas från det sociala sammanhang i vilket vi som aktörer är situerade. Dessa tankegångar pekar på vikten av att återvända till Mead för att resonera kring vilka konsekvenser nätets förändringar kan tänkas ha för självet. I det föregående har jag vid ett flertal tillfällen påpekat att nätgemenskaper har förändrats från att ha varit tematiskt organiserade och strukturerade av ett slags förutsatt anonymitet till att istället uppmuntra allvar och en tydligare koppling till såväl andras som det egna vardagslivet. Vi har att göra med en typ av individualiserade nätpraktiker som, i samklang med komplexa algoritmer och krav på autenticitet, låter det sociala samspelet förskjutas till att ha såväl sin början som sitt slut i individen som sådan. Fallet tycks närmast vara att det härigenom sätts stopp för lekfullhet eller åtminstone att en begränsning för sådana praktiker införs.

5.

Leken spelar en avgörande roll för Meads förståelse för de individuationsprocesser varigenom självet framväxer och främst i det avseende att leken tillåter den ”blivande” individen att till fullo förenas med den roll som därigenom iscensätts. Det är viktigt att minnas att leken är en praktik som inte inbegriper medveten kommunikation utan snarare hjälper den blivande individen att relatera till sin omgivning som någon eller, för all del, något. Leken utvecklas gradvis mot att anta spelets former – med en uppsättning regler och motspelare – och härigenom, menar Mead, blir individen till som en avgränsbar och odelbar ”in-divid”. På så sätt framväxer individen och hennes socialt uppburna själv relationellt genom särskiljandet från andra (blivande) individer. Det är i detta sammanhang som individen måste lära sig att förstå och överta den generaliserade andres attityd; en process som senare kommer att ligga till grund för den interna konversation som utgör

självets grundläggande struktur och drivmedel. Med tanke på att individens tillblivelse är socialt och relationellt uppbyggt kommer hon eller han alltid och enbart att vara ett "jag" i relation till den andre. I det avseendet kan jaget, såsom självets ena aspekt, endast förstås i och genom speglingen i den andre och de rollövertaganden som därigenom framträder. Den här typen av rollövertagande sker företrädesvis genom ett slags självets fantasifulla iscensättanden och i det avseendet är det individen själv som måste skapa sig en bild av den generaliserade andre. Att på det sättet gradvis justera sig själv i relation till en föreställd andre innebär att lekfullhet ingalunda är något som enbart är barnet förunnat utan snarare något som, om än på ett något annorlunda sätt än i barnets fall, utgör en central del av den vuxna individens liv. Mead gör ingen nämnvärd ansträngning att förstå lekens betydelse för de individer som redan har ett utvecklat själv och av den anledningen är det förtjänstfullt att relatera dessa tankegångar till Johan Huizinga (1945/2001) som erbjuder en förståelse av leken som ett grundläggande såväl som genomgripande element i människans kultur och leverne. "Leken", förklarar Huizinga, "är inte det 'vanliga' eller 'egentliga' livet. Den innebär tvärtom att man flyr detta liv och träder in i en tillfälligt existerande aktivitetssfär med sin egen mening" (Huizinga, 1945/2001, s. 17). Att förstå leken på detta vis pekar på betydelsen av att även i vuxen ålder skapa förutsättningar för lek; att skapa rum där det är möjligt att, om än för en kort stund, föreställa sig som någon eller något annat än vad vardagslivet vanligtvis erbjuder. Den vuxna leken är i många avseenden en fråga om en allvarsam lek som utförs i avskildhet och relaterar inte sällan till det sociala samspel i vilket individen är situerad (Berg, 2008; Stone, 1995/1962). Det är i detta sammanhang som rörelsen från äldre tiders nätgemenskaper till sociala nätverkssajter ställer till med problem. I övergripande termer har denna rörelse uttraderat nätets lekfulla karaktär för att istället fjättra individen vid vardagslivets och allvarets spelregler. Det tycks vara fallet att den vuxna leken mer eller mindre kräver något slags extraordinär inramning för att individen på så sätt ska få möjlighet att framstå som någon "sär-skild" i relation till sig själv och sitt vardagsliv och på så sätt är flykten från vardagslivet en avgörande aspekt av vuxnas lek. Detta är emellertid något som går stick i stäv med hur sociala nätverkssajter lovsjunger autenticitet och på sätt och vis tvingar användarna att hålla fast vid vardagslivet.

Till skillnad från tidigare typer av tematiskt strukturerade nät-gemenskaper där någon form av betydelsefull relation redan från början var etablerad uppvisar sociala nätverkssajter enbart en grundläggande relation; den till relationen som sådan. Utan vare sig gemensam tematik eller nämnvärt utrymme för fantasifull gestaltning av det sociala, är dessa relationer tydligt markerade av en koppling till vardagslivets sociala skeenden och till skillnad från vad som tidigare var möjligt går det inte med samma lätthet att upprätta någon form av distans mellan vardagslivet offline och dess motsvarighet online. Som tydligast framgår detta av det faktum att individen tidigare kunde presentera sig med hjälp av ett alias och, maskerad med det klädda ordet, lägga grunden för en drömsk bild av sig själv. I det avseendet fungerade dessa nätgemenskaper som ett slags socialt filter genom vilket självets aspekter kom att separeras från varandra; ett vardagslivets ”mig” stod i kontrast till den digitala lekens ”mig”. De relationer som upprättades och vidmakthölls i den här typen av sociala rum präglades av en ovisshet som inte bara underlättade fantasifull själv-gestaltning utan också en möjlighet att skapa sig en uppfattning om hur andra relaterade till ens egna aktivitet.

I inledningen av det här kapitlet ställdes frågan om ”tranornas dans” inte är en fråga om att en viss typ av sociala relationer upprättas och utvecklas inom ramen för en spelplan. För att en sådan ska åstadkommas krävs det att de inblandade aktörerna skapar sig en bild av varandra och sedan dansar i gemensam takt; spelreglerna (stundtals fantasifulla, i andra fall präglade av blodigt allvar) utgör riktlinjer för umgänget mellan personer som genom individuationsprocesser har tillägnat sig någon form av aktörskap. Spelreglerna – eller den gemensamma tematiken – utgör en förutsättning för sociala relationer och gör det möjligt för dessa att återverka på självet. Dessa, sammantagna med en maskering (eller ett slags lingvistisk uniformering) gör det möjligt att använda nätgemenskapernas rum för att, precis som Lars-Erik Berg antyder i ovan nämnda korrespondens, låta dansen ta vid. Vad som är anmärkningsvärt i sociala nätverkssajter är frånvaron av sådana gemensamma spelregler. Istället för en lekfull gestaltning av självet ställs det krav på autenticitet och som ett alternativ till rollövertagande tycks det snarare vara relationen mellan ”mig” och ”mig” som står i centrum för aktiviteten. Individens aktiviteter uppslukas och bearbetas av sociala algoritmer för att på bästa möjliga sätt kunna kastas tillbaka till individen där en känsla av igenkännande och kanske till och med

erkännande grundläggs. Men i en situation som denna, där självet matas med ett slags färdigförpackade sociala stapelvaror vars karaktär sällan förvånar och än mindre utmanar, kommer självet att röra sig i riktning mot sig själv. Istället för att överta den generaliserade andres roll, sådan den förstås genom fantasi och reflektion, överläts denna reflexiva praktik till ett slags vetandesystem som tänker i människans ställe. I den grad detta är fallet är närmast en fråga om att självet som sådant lyfts ur människan för att istället bäras upp av nätet och dess beräknande mekanismer.

6.

När Lars-Erik Berg för snart fem år sedan, föreslog att tranors dans hade något med nätbaserad interaktion att göra, framstod denna tanke som sprungen ur en synnerligen frikostig fantasi. När jag tyckte mig se en möjlighet att läsa skillnaden mellan tranornas dans och den ensamhetens dans som Robyn sjunger om i sin "Dancing on my own" som analog med den förändring som nätet under senare år har genomgått, var det företrädesvis en fråga om hur nätet har antagit allvarets form. I det ovanstående har jag ur ett antal perspektiv argumenterat för att nätet inte bara har kommit att beskrivas på ett radikalt annorlunda sätt än vad som tidigare var fallet utan uppvisar därtill ett antal karakteristika som i det långa loppet bär med sig en möjlighet att få konsekvenser för självets dynamik. När tranorna dansar med varandra är det fråga om en kommunikation utan betydelsebärande symboler; med gester anpassar de sig till varandra utan att för den sakens skull involveras i mer omfattande sociala processer än en ömsesidig justering med uppenbar bundenhet till nätet. Tranorna skulle aldrig dansa själva; det skulle inte bara vara meningslöst utan kanske till och med omöjligt. På sätt och vis dansar inte heller Robyn i sin ensamhet. Det må vara sant att hon hävdar sig stå i ett hörn där hon dansar för sig själv, men med tanke på att hon sjunger om och till någon om denna dans så framgår det klart och tydligt att även ensamhet är social till sin karaktär. Samtidens påtagliga förskjutning mot individualisering sammantagen med en avklingande symbolisk effektivitet har fått människan att söka sig till sig själv.

I en värld präglad av instabilitet och frånvaro av gemensamma referenspunkter är det närmast en omöjlighet att föreställa sig någon generaliserad andre och det blir därför ett komplicerat företag för individen att fånga vad hon eller han, som Miller pekade ut i det ovanstående, tror

vara ett allmänt perspektiv. Istället kommer denna andre att förskjutas till individen själv som i det avseendet kommer att utgöra referenspunkt för sin egen aktivitet. Det är en fråga om att dansa, inte bara för sig själv utan också med sig själv. När sociala nätverkssajter använder algoritmer och andra former av mekanismer i syfte att göra det enklare att hålla kontakten med människor och samtidigt skapa en upplevelse av det sociala som inte bara är följsam utan också behaglig så kommer den andre inte bara att bli automatiserad. Den andre kommer också att ta sin utgångspunkt i individen och hennes eller hans aktiviteter. I det avseendet förefaller lockelsen med Facebook och sociala nätverkssajter att gå hand i hand med ett migets herravälde; det är fråga om ett ”mig” som inte längre speglas i den andre – i ett du – utan som snarare, med hjälp av sociala mekanismer och intrikata algoritmer, oändligt speglas i sig självt. Samtidigt härmed kommer andra människor att inkluderas i detta flöde utan att för den sakens skull vara en drivande kraft i de sociala strömningar som därur kommer. Till skillnad från vad som försiggick i den nätgemenskap som väckte Lars-Erik Bergs fantasi – det var fråga om sociala nätbaserade rum där det i alla avseenden fanns en möjlighet att dansa och fantisera om den andre för att genom leken bli till; ett obundet rum, utan mekanismer och algoritmer, utan automatiserade självsmekande funktioner – karakteriseras sociala nätverkssajter av ett slags solipsism varigenom självet grundas i sig självt och den generaliserade andre rekonstrueras och blir till en spegel i vilken motsägelser inte får någon plats; i vilken enbart jaget får spegla sig självt och motstridiga berättelser eller bilder förpassas till det dolda. På detta sätt är det som sker på Facebook alltid är fråga om en ensam dans. Individen dansar för sig själv; med sig själv.

Referenser

- Bakardjieva, Maria. (2005). *Internet society: The Internet in everyday life*. London: SAGE.
- Beck, Ulrich, Giddens, Anthony, & Lash, Scott. (1994). *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Beer, David, & Burrows, Roger. (2007). "Sociology and, of and in Web 2.0: Some Initial Considerations". *Sociological Research Online*, 12(5), 17.

- Benedikt, Michael. (2000/1991). "Cyberspace: First Steps". I D. Bell & B. M. Kennedy (Red.), *The cybercultures reader*.(s. 29-44). London: Routledge.
- Berg, Martin. (2008). *Självets garderobiär: Självreflexiva genuslekar och queer socialpsykologi*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Berg, Martin. (kommande). "Social Intermediaries and the Location of Agency: A Conceptual Reconfiguration of Web 2.0 and Social Network Sites". *Under granskning*.
- Butler, Judith. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London, New York: Routledge.
- Butler, Judith. (1993). *Bodies that Matter: On the discursive limits of "sex"*. London, New York: Routledge.
- Castells, Manuel. (2009). *Communication Power*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Danet, Brenda. (1998). "Text as Mask: Gender, Play and Performance on the Internet". I S. G. Jones (Red.), *CyberSociety 2.0: Revisiting Computer-mediated Communication and Community* (s. 129-158). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Dean, Jodi. (2010). *Blog Theory: Feedback and Capture in the Circuits of Drive*. Cambridge: Polity Press.
- Ellison, Nicole B, Steinfield, Charles, & Lampe, Cliff. (2007). "The Benefits of Facebook "Friends": Social Capital and Collage Students' Use of Online Social Network Sites". *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(1), 143-168.
- Gehl, Robert W. (2011). "The Archive and the Processor: The Internal Logic of Web 2.0". *New Media & Society*, 1-17.
- Gibson, William. (1984). *Neuromancer*. New York: Ace Books.
- Graham, Stephen. (2004). *The Cybercities Reader*. London/New York: Routledge.
- Han, Sam. (2010). "Theorizing New Media: Reflexivity, Knowledge and the Web 2.0". *Sociological Inquiry*, 80(2), 200-214.
- Haythornthwaite, Caroline. (2005). "Social Networks and Internet Connectivity Effects". *Information, Communication & Society*, 8(2), 125-148.
- Huizinga, Johan. (1945/2001). *Den lekande människan (Homo Ludens)*. Stockholm: Natur och Kultur.

- James, William. (1890). *The Principles of Psychology*. London: Macmillan.
- Jarrett, Kylie. (2008). "Interactivity is Evil!: A Critical Investigation of Web 2.0". *First Monday*, 13(3),
<http://www.uic.edu/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/2140/1947>.
- Kincaid, Jason. (2010). Edge Rank: The Secret Sauce That Makes Facebook's News Feed Tick. Retrieved from <http://techcrunch.com/2010/04/22/facebook-edgerank/>.
- Lagerblad, Anna. (2010). "Livet på fejan", *Svenska Dagbladet*. 2010-08-06.
- Lessig, Lawrence. (1999). *Code and other laws of cyberspace*. New York: Basic Books.
- Mead, George Herbert. (1934). *Mind, Self and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mead, George Herbert. (1982). I Miller, David L (red.), *The Individual and the Social Self: Unpublished Work of George Herbert Mead*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Miller, David L. (1973). *George Herbert Mead: Self, Language and the World*. Austin/London: University of Texas Press.
- Qualman, Erik. (2009). *Socialnomics: How Social Media Transforms the Way We Live and Do Business*. Hoboken: New Jersey: Wiley.
- Rhinegold, Howard. (1995). *The Virtual Community: Finding Connection in a Computerized World*. London: Minerva.
- Shirky, Clay (2010). *Cognitive Surplus: Creativity and Generosity in a Connected Age*. New York: The Penguin Press.
- Stone, Gregory P. (1995/1962). "Appearance and the Self". I M. E. Roach-Higgins, J. B. Eicher & K. K. P. Johnson (Red.), *Dress and Identity* (s. 19-39). New York: Fairchild Publications.
- Sundén, Jenny. (2002). "Cyberbodies: Writing Gender in Digital Self-Presentations". I J. Fornäs & et. al. (Red.), *Digital Borderlands: Cultural Studies of Identity and Interactivity on the Internet* (s. 79-111). New York: Peter Lang.
- Thrift, Nigel. (2005). *Knowing Capitalism*. London: SAGE.
- Turkle, Sherry. (1995). *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. London: Phoenix.
- Wellman, Barry. (2004). "The Three Ages of Internet Studies: Ten, Five and Zero Years Ago". *New Media & Society*, 6(1), 123-129.

- Wellman, Barry, & Haythornthwaite, Caroline. (2002). *The Internet in Everyday Life*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Zizek, Slavoj. (1997). *The Plague of Fantasies*. London, New York: Verso.